

CSAK ÁRTATLAN STATISZTIKA?

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL SZEREPE A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK KITELEPÍTÉSÉBEN

FREY DÓRA

JOG.
történet

A HUN-REN-ELTE
Jogtörténeti Kutatócsoport
blogja

A SZERZŐ:

DR. FREY DÓRA

ANDRÁSSY GYULA BUDAPESTI
NÉMET NYELVŰ EGYETEM

TUDOMÁNYOS MUNKATÁRS

DORA.FREY@ANDRASSYUNI.HU

2024. október 14.

Bár a - valószínűleg tévesen - Sir Winston Churchill-nek tulajdonított mondás alapján csak abban a statisztikában szabad hinni, amit mi magunk hamisítottunk, a statisztikai adatokat és az ezeket gyűjtő, elemző statisztikai hivatalokat vagy intézeteket ritkán hozzuk kapcsolatba súlyos jogsértésekkel. A magyarországi németek második világháborút követő elűzésében azonban kulcsszerepet játszottak a Központi Statisztikai Hivatal által kezelt adatok, így maga a hivatal is. A következőkben annak járunk utána, hogy ez miért és hogyan történt.

A folyamat megértéséhez vissza kell kicsit ugrani az időben:

Magyarországon az első modern népszámlálást 1870-ben tartották az 1869. évi III. tc. rendelkezései alapján (1969. december 31-ei eszmei dátummal). Ekkor és azt ezt követően tízévenként, mindig külön törvény alapján elrendelt népszámlálásokon mindenkinék nyilatkoznia kellett az anyanyelvéről. A háborús események miatt 1940-ről elhalasztott, 1941-ben

tartott népszámlálás volt az első, ahol az anyanyelv mellett a nemzetiségi hovatartozásra is rákérdeztek. A KSH szakemberei ugyan megfogalmazták aggályait, hogy a nemzetiség nem objektív kategória, illetve felvetették, hogy a nemzetiségi hovatartozás bevallásának önkéntes alapon kellene történnie, illetve garantálni kellene, hogy a bevallottak később nem jelenthettek hátrányt az adatszolgáltatóra nézve, de kifogásaikat végül nem vették figyelembe. Ahogy a népszámlálás előkészítésében tevőlegesen részt vevő, földrajztudósként a kérdés szakértőjének számító Teleki Pál fogalmazott: „Nem akarunk papírmagyarokat!”, kifejezve ezzel, hogy a kormányzat a lakosság identitásáról is információt kívánt szerezni.¹ A mai országterületre vonatkoztatva a 480.000 német anyanyelvű lakosból 300.000 német nemzetiségűnek is vallotta magát – ez a váratlanul nagy szám meglepte a magyar kormányzatot.²

Az 1941-es népszámlálás eredményének valódi jelentősége akkor lett, amikor a második világháborút követően a magyarországi német lakosságot érintő jogfosztó intézkedések során meg kellett állapítani, hogy ki is tekintethető magyarországi németnek, „svábnak”. Ekkor vált kulcskérdéssé az is, hogy a Központi Statisztikai Hivatal birtokában lévő adatok felhasználhatók-e és ha igen, ki által és hogyan. Arról ugyanis, hogy ki német, pontosabban ki vallotta magát az 1941-es népszámláláskor német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek, a Központi Statisztikai Hivatal rendelkezett egyedül tudomással, ott őrizték a népszámlálás során keletkezett bevallási íveket, az ún. számlálólapokat. A németek elleni diszkriminatív intézkedések bevezetésével egyre gyakoribbá váltak a megkeresések a hivatal irányába a vonatkozó adatok kiadására. A melenkij robotra elhurcoltak esetében a szovjet hadsereget nem érdekelték a statisztikai finomságok, majd a földreform során sem volt jelentős a statisztikai adatok felhasználása, egyrészt, mert nem volt anyanyelvi vagy nemzetiségi kritérium a vonatkozó rendeletekben, másrészt 1945 tavaszán még annyira nehézkes volt a kommunikáció Budapestről, hogy a legtöbb helyen Volksbund-taglistákat kerestek vagy próbáltak összeállítani. Később, különösen az 1945. június 30-án a 3.820/1945. M.E. rendelet bevezetett nemzethűségi vizsgálatok kapcsán azonban egyre gyakoribbá váltak az egyes állampolgárok nemzetiségi hovatartozásával kapcsolatos kérdések.³

A hivatal vezetője, Elekes Dezső ezeket az adatkérdéseket a statisztikai adatszolgáltatás rendjét szabályozó 1929. évi XIX. törvény 18. és 21. § értelmében, amely szerint tilos volt népszámlálás során felvett adatot az adatszolgáltatón kívül másnak kiadni,⁴ nem teljesítette. A hivatal

jogértelmezését kezdetben a Belügyminisztérium is megerősítette állásfoglalásával. Később a Miniszterelnökség utasítására először csak a politikai rendőrség, később nemzethűségi vizsgálatok szervezésével megbízott Népgondozó Hivatal számára is ki kellett adni az adatokat. 1945. október 24-én abban állapodtak meg a Miniszterelnökség, a Belügyminisztérium, az Igazságügyminisztérium és a KSH vezetői, hogy az adatok kiadhatók, ha nem áll fenn az azokkal való visszaélés veszélye. Ennek nyomán a helyi közigazgatás szerveinek a KSH közvetlenül nem adott ki információkat, a Belügyminiszter azonban engedélyezhette az adatszolgáltatást.⁵ Elekes Dezső érveit, hogy a népszámlálási számlálólapok nem közokiratok, nem hatósági felhasználásra készültek, a távollévők helyett általában családtagjaik nyilatkoztak, tehát a felvett adatok nem egyeztek feltétlenül az érintett valódi szándékával, nem vették figyelembe. A népszámlálási bevallási ívek, mint kiderült, gyakorlatilag teljes egészében rendelkezésre álltak, felhasználásuknak gyakorlati akadálya tehát nem volt.⁶

1945. december 22-én fogadta el a kormány Nagy Imre belügyminiszter előterjesztésére a 12.330/1945. M.E. rendeletet a magyarországi német lakosság Németországba áttelepítéséről. A rendelet a Magyar Közlönyben december 29-én hirdették ki,⁷ és kihirdetése napján hatályba lépett. Az áttelepülésre kötelezettekéről házanként és községeként névjegyzék készült – közkeletű nevén ez volt a kitelepítési lista. Ennek összeállításához minden hatóságnak rendelkezésre kellett bocsátania a birtokában lévő adatokat, ez vonatkozott a Központi Statisztikai Hivatalra is. A hivatal dolgozó, ahogy a nemzethűségi vizsgálatok, a kitelepítési listák összeállítása esetén is próbálták részben elvi, részben gyakorlati okokra hivatkozva megakadályozni

a népszámlálás összeírási íveinek felhasználását. Tiltakozásuk azonban, ahogy a fent említett, 1945 őszén meghozott döntés esetén is láthattuk, ezúttal is eredménytelen maradt.⁸ Hiába hivatkoztak (ismét) arra, hogy a népszámlálási ívek nem ezzel a céllal készültek, felhozták érvékként – és ahogy később látni fogjuk, félelmük teljes mértékben megalapozott volt – hogy a népszámláláskor gyűjtött adatok ilyen felhasználása hosszú távon negatívan befolyásolja a bevallási hajlandóságot, végeredményben a jövőbeni népszámlálások sikerességét, az adatok pontosságát és megbízhatóságát veszélyeztetve.⁹ Az ekkor szinte már elsikkadt az érvek között, hogy a statisztikai adatszolgáltatásról szóló 1929. évi XIX. törvény értelmében tilos volt népszámlálás során felvett adatot az adatszolgáltatón kívül másnak kiadni. Dr. Thirring Lajos népességstatisztikai osztályvezető (aki egyben a népszámlálási alosztály vezetője is volt) hivatkozott az ekkor miniszteri tanácsos Bibó István véleményére is, de 1946. január 11-én írt levelével érdemben nem tudta befolyásolni, hogy a kitelepítések alapja az 1941-es népszámláláskor bevallott nemzetiség, illetve hogy az ehhez szükséges adatokat a KSH-nak kelljen szolgáltatnia.¹⁰

Nagy számban fordultak részben a telepítésekkel, illetve már restriktív rendelkezésekkel összefüggésben magánszemélyek is a Központi Statisztikai Hivatalhoz, a népszámlálás során felvett adataik igazolása érdekében. Sokan kérték annak igazolását, hogy magukat 1941-ben magyar nemzetiségűnek vallották. Azok, akik a háborús események során elveszítették irataikat, foglalkozásuk, képesítésük vagy korábbi lakhelyük igazolását kérték a KSH-tól. Ezeket a kérelmeket a hivatal, akár összefüggésben álltak a németeket érintő rendelkezésekkel, akár más okból történt az adat-, illetve igazoláskérés, a fent említett 1929.

évi XIX. törvény értelmében teljesítette, miután a saját maga által közölt adatai felett mindenki maga rendelkezhetett.¹¹

Végül a KSH, ahogy korábban is, kénytelen volt kénytelen volt kiadni a birtokában lévő adatokat, illetve elkészíteni a német anyanyelvűek és német nemzetiségűek községenkénti névjegyzékeket a népszámlálás számlálólapjai alapján. A névjegyzékek elkészítése a kitelepítési terveket követte, tehát a Budapest környéki falvakkal kezdték a munkát a hivatal munkatársai. Megfeszített tempóban dolgozva 1946. június 21-én be is fejezték a névjegyzékek összeállítását, ekkor adták át az utolsót a Népgondozó Hivatalnak (épp időben, mert a Népgondozó Hivatal június 30-án megszűnt). Az egyéni igazolások kiadása ettől függetlenül folytatódott, egészen 1947-ig. A népszámlálás számlálólapjait ezt követően megsemmisítették.

A KSH munkatársainak félelme, miszerint a népszámlálási adatok jogfosztó intézkedésekhez való felhasználása rontja a bevallási hajlandóságot, beigazolódott: nagyjából 200-230.000 magyarországi német maradhatott Magyarországon a kitelepítések lezárulása után, de az 1949-ben tartott népszámláláson német nemzetiségűnek 2600 fő vallotta magát, és német anyanyelvét is csak 22.000 fő vállalta fel.¹²

Hivatkozások:

- 1 Heinz Ervin – Lakatos Miklós: A Központi Statisztikai Hivatal szerepe a német lakosság kitelepítésében (elektronikus dokumentum) 2001. <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/egyeb/nemet/data/tartalom.html>
- 2 Spannenberger Norbert: A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938-1944. Budapest, Lucidus Kiadó, 2005. 251. p.

³ Magyar Közlöny, 1945/65. július 1.

⁴ Lakatos Miklós: Az adatvédelem jogi szabályozása a magyar népszámlálások tükrében. In: Statisztikai Szemle, 2000/10-11. 806. p.

⁵ Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945-1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 1993. 46. p.

⁶ Czibulka Zoltán – Heinz Ervin – Lakatos Miklós (összeáll.): A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Budapest, Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya – Központi Statisztikai Hivatal, 2004. 143. p.

⁷ Magyar Közlöny, 1945/211. december 29.; Rendelet Tára 1945, 1027-1028.

⁸ Czibulka – Heinz – Lakatos i.m. 127. p.

⁹ Tóth Ágnes (közread.): Bibó István memorandumai a magyarországi német lakosság kitelepítésével kapcsolatban. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): Bács-Kiskun megye múltjából XI. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 1992. 330. p.

¹⁰ Thirring Lajos hagyatéka, KSH Könyvtár, közli: Heinz-Lakatos 2001.

¹¹ Heinz – Lakatos 2001.

¹² 1949. évi népszámlálás, 9. Demográfiai Eredmények. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1950. 11. p.

Képek elérhetősége:

1. oldal: KSH épülete.
Forrás: <https://www.minuszos.hu/ksh-terkepes-interaktiv-alkalmazas-a-legfontosabb-mutatok-osszehasonlitasara/>
2024. október 10.

A cikkekben feltüntetett állítások a szerző saját véleményét képezik.

A blogon megjelent művek utánközlése csak a szerző és a szerkesztőbizottság engedélyével lehetséges. Ennek megszegése jogi felelősségrevonást eredményez.

Erre, a blogon megjelent írásra a következőképp lehet hivatkozni:

Frey Dóra: Csak ártatlan statisztika? A Központi Statisztikai Hivatal szerepe a magyarországi németek kitelepítésében. In: **JOG.történet. A HUN-REN-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport blogja.** 2024. október 14. [mtajogtortenet.elte.hu/blog/frey-dora-artatlan-statisztika](https://blog/frey-dora-artatlan-statisztika)